

Dimitrije POPOVIĆ*

JUDITA ILI FATALNA MOĆ EROSA

Postoje priče i mitovi koji svojim sižeom predstavljaju zanimljiva i inspirativna izvorišta za transpozicije u umjetničke medije, slikarstvo, skulpturu, književnost, muziku, teatar, film. Među njima se svojom složenosti i inspirativnošću izdvaja biblijska starozavjetna apokrifna „Knjiga o Juditi”. Hebrejska je heroina bila posebno zanimljiva kao slikarski motiv, koji je zaokupljao pažnju mnogih umjetnika od vremena renesanse i baroka pa sve do danas. Ono što priču o Juditi čini toliko vitalnom i aktuelnom temom jeste upravo dimenzija erotizma koji ne samo da dominira (premda je latentno kroz suptilne simbole naznačen u biblijskom narativu događaja), nego je ključni element, snaga pomoću koje i zahvaljujući kojoj će hrabra i lijepa žena izvršiti rodoljubni čin, oslobodivši svoj rodni grad Betuliju i svoj narod od neprijateljske asirske agresije. U interpretaciji ove starozavjetne teme ima puno pristupa u smislu njenog simboličnog značenja upravo u kontekstu erosa. Da bi se Juditin eros mogao u potpunosti ostvariti, da bi ispunio svrhu svoje manifestacione moći, privlačenja, zavođenja, seksualnog sjedinjenja, erotske „male smrti” („la petite morte”), treba se dogoditi istinska smrt. Judita izvršava ubistvo. Ubija asirskog vojskovođu Holoferna, odrubljujući mu glavu. Kako je fenomen erosa kompleksan, psihoanalitička tumačenja umjetničkih djela na ovu temu rado su vidjela u naslikanoj odrubljenoj muškoj glavi Juditinog neprijatelja — ljubavnika umjetnikov potisnuti, a u slici oslobođeni strah od kastracije. U tom će

---

* Dimitrije Popović, inostrani član CANU

se psihoanalitičarskom ključu ugledni engleski likovni kritičar Edward Lucie-Smith, analizirajući Caravaggiovu sliku, inspiriranu pričom o Juditi, poslužiti ovakvim mišljenjem i ustvrditi kako je strah baroknog majstora od kastracije dat „u njegovoj možda najjednostavnijoj formi, pošto je tu žena direktno agresor”. Naravno, ovakva mišljenja ili konstatacije podložna su širim elaboracijama jer mogući Caravaggiov kompleks, odnosno strah od kastracije usložnjava se činjenicom da je „ukleti slikar” bio deklarirani homoseksualac. U tom smislu se Juditina agresivnost doživljava na specifičan način, koji ulazi u dublje, u kompleksne sfere umjetnikove ličnosti. Takođe, u kontekstu ove starozavjetne teme zanimljiv je slučaj barokne slikarice Artemisie Gentileschi, koja je svoje slike Judite ostvarivala kao snažne simboličke projekcije doživljene traume seksualnog zlostavljanja čija je bila žrtva u mladosti. U svakom slučaju dominacija Judite kao lijepe i hrabre žene je evidentna i njen agresorski čin ne bi bio tako učinkovit naspram asirskog agresora da nije bilo njenog fatalnog erosa.

Biblijska tema o ovoj starozavjetnoj „femme fatale” je posebno zaokupljala moju pažnju.

Nakon ciklusa *Erotizam i smrt*, nastalom 1979–1981. godine, u kojem su mnoge kompozicije bile ozračene De Sadeovim mračnim i razornim erosom, tema o biblijskoj heroini Juditi javila mi se kao logičan nastavak ili kao „izbor po srodnosti”, u kojem se biblijska priča o neodoljivoj udovici pokazuje izazovnim i inspirativnim izvorštem. Baveći se ovom temom, uradio sam ciklus crteža i grafika 1981–1982. godine, koji je, nakon izlaganja, objavljen u tematskoj monografiji „Judita”, s tekstom Tonka Maroevića. Knjigu je objavio Grafički zavod Hrvatske 1986. godine u ediciji *Prizma*, posvećenoj suvremenoj likovnoj umjetnosti. Pokretač edicije i urednik knjige bio je Božo Biškupić. Također, u istoj je knjizi objavljen moj sažeti autobiografski zapis o temama kojima sam se do tada bavio. U starozavjetnoj priči o Juditi posebno me zanimalo upravo odnos erosa i tanatosa, odnosno njihovo prožimanje na kompleksan način što protagonistima priče Juditi i Holofernu daje intrigantnu posebnost. Kako nalazimo u biblijskom izvorniku, nakon muževljeve smrti lijepa bogobojažljiva Judita je tri godine i četiri mjeseca živjela asketskim životom iako je naslijedila od muža bogatstvo u zlatu i srebru, bila vlasnik zemlje i stoke te imala sluge i sluškinje. Bila je od sunarodnjaka cijenjena i poštovana udovica. Kad je njenom gradu

Betuliji zaprijetila opasnost od asirskog vojskovođe neumoljivog Holoferna, donijela je hrabru odluku da će se suprotstaviti asirskoj agresiji. „Pade ničice, posu glavu pepelom i razotkri kostrijet koju je nosila na sebi.” Molila se „svemogućem Stvoritelju neba i zemlje i svega živoga da njenu udovičku ruku ojača za naumljeno djelo”. Ljepota i hrabrost čine bitnu odliku njene prirode. „Pogodi zamamnošću mojih usana roba s vođom, a vođu s njegovim slugom. Razori drzovitost njihovu rukom jedne žene.” Upravo je odnos lijepe i hrabre židovke s neustrašivim vrhovnim zapovjednikom vojske asirskog kralja Nabukodonosora ono što je posebno zanimalo umjetnike, ponajviše slikare i književnike. Već se na početku poglavlja „Judita i Holoferno” suptilno naznačava senzualnost i erotičnost lijepe udovice iz Betulije. Kako bi izvršila ono što je naumila, potrebna joj je pomno promišljena priprema. Sve se usredsređuje na njeno tijelo i njen izgled. Biblijski tekst je u tom smislu decideran i latentno lascivan. „Svuče sa sebe kostrijet, skide udovičke haljine, oprava vodom tijelo, namaza se mirišljavom mašću, počeshlja kosu i stavi privjes na glavu, odjenu se u svečane haljine u koje se odijevala dok je još živio muž njen Manaše. Obu sandale, metnu narukvice, ogrlice, prstenje, naušnice i sav nakit. Udesi se što je mogla ljepše da bi očarala oči ljudi koji je budu gledali...” (JDT, 10, 2, 5). Samouvjerenost kroz svijest o ljepoti u velikoj mjeri određuje Juditin karakter.

Kad je stigla pred neprijateljski tabor, zaustavile su je predstraže asirske vojske. Na pitanje zašto je napustila opkoljeni grad, odgovorila je kako želi pokazati njihovom vojskovođi put kojim će morati poći kako bi zagospodario njenim krajem, te da ne bi u brdovitom predjelu izgubio nijednog svog vojnika. Biblijski tekst ističe da su asirski vojnici bili „zadivljeni njenom ljepotom”. Do koje je mjere Juditina ljepota bila posebna, svjedoči i komentar vojnika dok je stajala pred Holofernovim šatorom, čekajući da je vojskovođa primi. Divljahu se ljepoti njezinoj i sinovima Izraelovim zbog nje. I govorahu jedan drugome: „Tko može prezret narod koji ima takve žene? Zacijelo ne bi valjalo ostaviti u životu ijednog čovjeka toga naroda. Kad bi ga ostavili na miru, bili bi kadri općiniti sav svijet.” Također, kontekst u kojem se izražava to divljenje je znakovit. Lijepa i izazovna žena okružena vojnicima željnih osvajačkih poduhvata, žena koja im izaziva požudu u apstinenciji seksualnih potreba u uvjetima logorskog života, samo pojačava udio erotskog u ovoj starozavjetnoj intrigantnoj priči.

Već pri prvom susretu s Holofernom, kada pred neustrašivim osvajačem Judita pada ničice, učinkovitost njene ljepote je na djelu. Nepovjerljivi i oprezni ratnik tražio je razlog bijega nepoznate žene. Privlačnost se udružuje s lukavstvom. Već u prvom obraćanju Judita sebe naziva sluškinjom koja traži dopuštenje kako bi se obratila „svome gospodaru”. Uz hvalospjeve asirskom kralju Nabukodonosoru, hvalila je sposobnosti njegovog vojskovođe: „Dočuli smo i za razboritost i oštroumnost tvoju. Svoj je zemlji znano da si u svom kraljevstvu samo ti sposoban, vrstan i pronicav u ratnom umijeću.” Za realizaciju svog nauma Judita je spremna u pomoć pozvati Boga. Spremna je s Holofernom kazniti svoj narod jer je izazvao Božji gnjev, počinivši bezakonje. Govorila je „svome gospodaru”: „Ponestalo im je hrane, a i vode imaju sve manje, prohtjelo im se da navale na stoku svoju i odlučiše jesti ono što im je Bog zakonima zabranio. Čak su naumili potrošiti prvine žita i desetine vina i ulja, čuvane i namijenjene svećenicima koji u Jeruzalemu služe Boga našega (...) Kad sam ja, sluškinja tvoja, doznala sve to pobjegoh od njih. Bog me poslao da sudjelujem s tobom u poduhvatu kojemu će se začuditi cijela zemlja kada za nj čuje. Jer sluškinja tvoja je pobožna i štuje Boga nebeskoga...” Udovica je bila uvjerljiva. Manipulacija Bogom bogobojažljive lijepe Hebrejke dala je rezultata: „Te se riječi svidješe Holofernu i svim njegovim slugama. Zadiviše se mudrosti njezinoj, te uzviknuše: „Od jednog do drugog kraja svijeta nema ravne njoj ljepotom lika i mudrošću razlaganja.” Kada je Holoferno priredio gozbu za svoje vojne zapovjednike, naredio je Bagoi, upravitelju njegovih dvorjana, da mu dovede Juditu. „Bila bi nam prava sramota imati uza se takvu ženu, a ne biti s njom.” Ovo je uvod za najintrigantnije mjesto u starozavjetnoj priči o hrabroj i fatalnoj udovici i nemilosrdnom asirskom vojskovođi.

Judita podjednako osjeća i zna da će njena ljepota i senzualnost odigrati odlučujuću ulogu u realizaciji njenog nauma. Zahvalna je Holofernu na njegov poziv: „Bit će mi to radost sve do smrti.”

Svjesna je moći koju njen privlačni izgled pobuđuje. Prije odlaska u Holofernov šator, „ukrasi se haljinama i svakakvim ženskim uresima”. Kad ju je asirski vojskovođa ugledao, „Holofernu se srce uzbudi, duša mu se uznemiri i spopade ga ognjena žudnja da bude s njom”. Nakon gozbe nastupa ono glasno ćutanje u biblijskom tekstu. Ne govori se ništa o onome što je sve nagovještavalo da će se dogoditi — intimni

ljubavni odnos glavnih protagonista starozavjetne priče. Judita će dijeliti postelju s Holofernom. Vrhunac tog intimnog odnosa dvoje ljubavnika dobit će svoj krvavi finale. Judita odsijeca glavu svom neprijatelju — ljubavniku njegovim mačem. O tom činu dekapitacije biblijski tekst daje precizne pojedinosti: „Pride stupu postelje, do Holofernovе glave, i skide odande Holofernov mač. Zatim primaknuvši se postelji zgrabi kosu Holofernovu i kaza: ‘Gospodine Bože Izraelov, ojačaj me danas!’ Iz sve snage udari dva puta Holoferna po vratu i odrubi mu glavu. Njegov trup potom otkotrlja s ležaja i strže zastor sa stupova. Malo kasnije iziđe i glavu Holofernovu predade sluškinji. Ona je metnu u svoju torbu.” Doznajući za obezglavljenog vođu, asirska se vojska razbježala. Židovski je narod spašen.

Razumljiva je opreznost s kojom se u Bibliji govori o Juditinom intimnom odnosu s Holofernom. Željelo se izbjeći izravno povezivanje s erotskim činom. Odrubljena glava kao „trofej” vrijednija je ukoliko egzekutor nije bio „osramoćen” ili okaljani od svoje žrtve. Nacionalni je ponos tada „čistiji”. Judita će reći kao da se opravdava: „Nije zgriješio sa mnom, te me tako nije osramotio ni okaljao.” Međutim, navedene riječi bi imale osnova i neupitno uporište da se od samog početka starozavjetnog teksta ne sugerira, premda veoma pažljivo, ali dovoljno primamljivo, o ljepoti i zavodljivosti udovice iz Betulije. Već je istaknuto kako je Holoferno bio zadivljen Juditinom ljepotom. Teško je zamisliti da je zamamna udovica, nakon večere i opijenosti vinom u Holofernoj postelji, mogla odoljeti njegovoj požudi. I Bagoa „mišljaše da Holoferno spava s Juditom”. Na osnovu čega bi zapovjednik dvorjana imao takvo mišljenje ako već nije znao da je lijepa Hebrejka zavela njegovog gospodara i da s njom provodi noć u postelji pod šatorom. Judita je rekla da će „učiniti smjesta sve što je drago oku njegovu”. A oku njegovu je Judita bila draga od onog časa kada ju je ugledao i žudio da bude s njom. Nije li i priređena bogata gozba — simbolički uvod u „naslade puti”. Hrana i piće su oduvijek imali „nadražujuću moć” kako bi rekao M. de Sade. Juditino pranje tijela, mazanje mirišljavim mastima u funkciji su zavodjenja i opčinjavanja partnera, zavodjenja čiji je cilj ubojstvo, ubojstvo s predumišljajem. „Namaza lice mašču mirisnom, na kose privjes stavi, lanene halje uze da ga općini, sandala njemu oko zatravi, ljepota njena dušu mu zarobi, mač mu kroz šiju prođe.” (JDT, 16, 8).

Ambijent u kojem se dogodio intimni odnos Judite i Holoferna nije vojnički skroman, primjeren samo neophodnim potrebama vojske u pohodu. Raskoš u Holofernovom šatoru također sugerira intimnost ljubavnog čina. „Holoferno je počivao na ležaljki sa zastorom od grimiza, zlata, smaragda i dragog kamenja.” Kao da bogati dekor oslobađa i potencira strast dvoje ljubavnika, daje svečanost grčevitoj pohoti, poništava odnos protagonista koji su predstavnici neprijateljskih naroda. Judita i Holoferno se „izmiruju” u okrilju erosa. Erotizam i smrt su u ovoj starozavjetnoj priči istovremeno prožeti na najsuptilniji način. Tako se najtajanstvenije i najintragantnije pitanje odnosi na slojevitu tajnu Juditinog bića. Da li lijepa Hebrejka, koja se podaje muškarcu kome će odrubiti glavu, doživljava sebe kao ženu kroz svoj ponovo probuđeni eros? Zasigurno je te sudbonosne noći morala svim bićem osjetiti strasne zagrljaje Holofernovog nagog tijela. Teško je povjerovati ili zamisliti da je svoj strasni intimni odnos te noći Judita fingirala. Je li kratkotrajna omamljenost erosom učinila da se osjećaj mržnje potisne? Je li Judita bila samo objekt Holoferнове neutažive strasti? Ako problem posmatramo sa stanovišta psihologije muškarca svjesnog svoje moći, ratnika koji silom ostvaruje svoje ciljeve, kada se nađe sa ženom neprijateljskog naroda, koja mu se na prvi pogled sviđa, on će poželjeti posjedovati tu ženu. Možda mu je probuđeni eros bio intenzivniji s obzirom na činjenicu da lijepa neznanka dolazi baš iz njemu neprijateljskog naroda. Tada pred osvajačem emotivni izazov može biti veći, požuda snažnija. Nadmoć se manifestira i u sferi najoslobođenije intime.

Holoferno na kraju ostaje tragični junak biblijske priče. Omamljen vinom i erosom, zaveden Juditinom ljepotom i senzualnošću, predan zanosima puti, vojskovođa kome je urođeni oprez postao način življenja, završava kao žrtva svoje neobuzdane požude. Vrat mu je presječen preciznim udarcem mača u rukama lijepo žene i fatalnom snagom njenog erosa. Intimni odnos dva biblijska lika svoj mračni finale doživio je u krvi. Trijumf i poraz, eros i smrt obilježili su starozavjetnu priču ova dva tragična aktera.

Ono što me u mom stvaralaštvu posebno intrigiralo u priči o Juditi i Holofernu jest upravo odnos erosa i tanatosa. Taj odnos čini jezgro mog ciklusa radova crteža i grafika inspiriranih starozavjetnom pričom. Nije me zanimala ilustracija sižea, nego ona unutarinja dimenzija, psihološka dimenzija lika kojeg sam trebao likovno uobličiti. Juditin

odvažni rodoljubni čin potisnula je u drugi plan kompleksnost njene ženstvenosti. Lijepa udovica u Holofernu ne vidi samo neprijatelja svoga naroda, nego i muškarca koji će probuditi njenu zatomljenu erotsku strast. Zato na kompozicijama tog ciklusa Holofernova odrubljena glava, koja je nakon ljubavnog čina postala njen trofej, jest ona glava, koju je fatalna Hebrejka osjećala na svojim grudima i po svom tijelu. Posebna zanimljivost u odnosima ova dva biblijska lika jest ono unutarne, izvorno prepoznavanje dva bića koji se predaju moćima vlastitih strasti. U tom sam smislu Juditu sagledavao kroz njenu ženstvenost, kao heroinu koja je postala žrtva vlastitog čina. Vidjevši u svom ljubavniku i neprijatelju probuđeni dio sebe, svog erosa, koji se oslobađa i koji će joj omogućiti da odsiječe glavu svom partneru njegovim vlastitim mačem, Judita je na simboličan način tim činom odsijecala i dio sebe. Krv koja se te sudbonosne noći prolila u Holofernovom šatoru, prolila po toploj vojskovođinoj postelji, nije samo krv Juditine žrtve, nego također, na simboličan način, i krv njenog strastvenog bića. Zato Judita poslije Holofernovog glavosjeka nije više onakva kakva je bila, bogobojažljiva žena u korotnoj sjeti, niti se pretvorila u ponosnu slavodobitnu heroinu. Ona je postala biće koje se bori sa samim sobom. Razara je iskustvo doživljenog. U njoj se prožimaju zadovoljstvo i bol, uzdah i krik, naslada i smrt. Zato su uprizorenja moje Judite slike onoga što ona osjeća, a ne što ona čini. To je razlog zašto na mojim crtežima i grafikama nema mača, oružja kojim je Hebrejka ostvarila svoj cilj. Odsustvo mača na kompozicijama nadomještavaju rezovi što se zasijecaju duboko u tijela aktera. To su posjekline od oštrica mača erosa, mača strasti, koje su fatalno i bolno osjetili i Holoferno i Judita. Prema odrubljenoj Holofernovoj glavi Judita se odnosi kao da je u nekom mučnom intimnom ritualu, koji se odvija prema pulsiranjima erosa i tanatosa. Holofernova je glava postala neka vrsta Juditine opsesije. Katkad je ta glava poput izrasline na njenom tijelu, sastavni, neraskidivi dio njene anatomije, a katkad poprima oblik mračnog priviđenja s kojim fatalna heroina opći u opsjednutom stanju. Udovica iz Betulije postala je heroina koja pati, ali i heroina koja se naslađuje svojom žrtvom. To je neki vid animalnog oblika erosa. Kao da se u Juditinoj sudbini i njenom rodoljubnom činu odražava nešto i od onih De Sadeovih tvrdnji kako se vrhunac erotskog uzbuđenja nalazi u ubojstvu.

S obzirom da se nijedan motiv ne može iscrpiti jednim ciklusom radova i kako uvijek predstavlja izazov za umjetnike, tako se i moj interes za motiv starozavjetne heroine nakon osamdesetih godina prošloga stoljeća ponovo javio. Godine 2009. uradio sam novi ciklus o Juditi koji je, za razliku od starog ciklusa, rađenog klasičnim medijem crtežom i grafikom, realiziran u tehnici fotografije, odnosno kolor printova. Želio sam starozavjetni motiv aktualizirati na drugačiji način od prethodnog, dakle da lik Judite ne bude izmišljen, imaginaran lik, nego da se izrazi likom suvremene žene. Utjelovila ga je psihološkinja Petra Vrkljan. Nakon fotografiranja, kolor printove sam oslikavao akrilikom, temperom i akvarelom, što je dalo novu izražajnu mogućnost starom motivu, spajajući fotografiju i slikarstvo. Slikanje monokromnih površina pozadine, koje su usuglašene s kolorističkim kvalitetima, što ih je zabilježio fotografski aparat, u funkciji su isticanja formalnih vrijednosti tijela, izražajnosti pokreta, ljepote oblika i finoće puti. Za razliku od starog ciklusa, u novom se lijepa heroina pojavljuje s mačem. To hladno oružje ima važnu ulogu u simboličkom i formalno estetskom smislu — utječe na doživljaj Juditinog karaktera. U novom ciklusu fatalna Hebrejka je svjesna svoje superiornosti, premda se na nekim kompozicijama osjeća ljubavna sjeta pobjednice. Pokretima i stavovima, mirnim i agresivnim, izražava se nadmoć Juditinog bića. U oba ciklusa Judita i Holoferno, krvnik i žrtva, ovjenčani su fatalnim vijencem sladostrašća i smrti.